

Janusz Wrona

Restytucja i działalność Stronnictwa Demokratycznego w Lublinie (sierpień 1944 - luty 1945)

Rocznik Lubelski 27-28, 189-201

1985-1986

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

JANUSZ WRONA

RESTITUCJA I DZIAŁALNOŚĆ STRONNICTWA DEMOKRATYCZNEGO W LUBLINIE (SIERPIEŃ 1944 — LUTY 1945)

Proces odradzania się legalnego życia politycznego w Polsce Ludowej został zapoczątkowany latem 1944 r. w Lublinie, gdy miasto pełniło funkcję tymczasowej stolicy państwa. W okresie sierpnia i września tegoż roku ujawniły się bądź utworzyły na nowo struktury organizacyjne i kierownicze ośrodków 4 partii politycznych: Polskiej Partii Robotniczej, Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Demokratycznego.

Okres lubelski, choć nie zamknął procesu odbudowy życia partyjnego i politycznego w kraju, ma szczególne znaczenie dla kształtowania się modelu trwałej współpracy wymienionych partii, opartego na akceptacji programu zawartego w Manifestie PKWN z 22 lipca 1944 r. PPR, PPS, SL i SD były też bazą dla ukształtowania się w toku przeobrażeń ideowych i organizacyjnych systemu trójpartyjnego, będącego od lipca 1950 r. stałym elementem systemu politycznego w naszym kraju¹.

Jednym z najmniej znanych momentów odradzania się życia politycznego w 1944 r. była restytucja Stronnictwa Demokratycznego, zapoczątkowana w sierpniu tego roku. Główną przeszkodą w uzyskaniu pełniejszego obrazu działalności stronnictwa w tzw. okresie lubelskim jest bardzo szczupła baza źródłowa oraz jej rozproszenie. W konsekwencji w dotychczasowej literaturze często powielano nieścisłe lub wręcz błędne informacje odnoszące się do omawianych kwestii².

W literaturze historycznej SD przez długi okres funkcjonowała teza o istnieniu i działaniu grupy inicjatywnej odbudowy stronnictwa, powołanej przez Związek Patriotów Polskich w ZSRR. Jako pierwszy zakwestionował ją Jerzy Kosmaczewski w nie publikowanej pracy doktorskiej poświęconej działalności stronnictwa w latach 1944—1949. O możliwości istnienia takiej grupy pisał natomiast Henryk Wosiński na marginesie badań nad dziejami stronnictwa w latach II wojny światowej³. Nie rozstrzygając tego sporu można stwierdzić, iż restytucja stronnictwa w dwóch pierwszych miesiącach (sierpień i wrzesień 1944 r.) odbywała się bez udziału członków wspomnianej grupy inicjatywnej, z wyjątkiem Wincentego Rzymowskiego, który jako jedyny członek PKWN od sierpnia 1944 r. angażował się w pracę na rzecz restytucji stronnictwa. Jako były działacz

¹ W lipcu 1950 r. zostało rozwiązane Stronnictwo Pracy. Część jego członków wstąpiła do SD.

² Szczególne kontrowersje wywołują informacje odnoszące się do okresu lubelskiego w popularnych syntezach: *Stronnictwo Demokratyczne w latach 1937—1965*, Warszawa 1967, oraz *Stronnictwo Demokratyczne w latach 1937—1971*, Warszawa 1972.

³ J. Kosmaczewski: *Stronnictwo Demokratyczne. Rozwój i działalność w latach 1944—1949*, maszynopis pracy doktorskiej, s. 223; H. Wosiński: *Stronnictwo Demokratyczne w latach II wojny światowej*, Warszawa 1980, s. 140.

klubów demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego podpisał on Manifest PKWN, co dało mu moralne prawo do czynienia wysiłków na rzecz odrodzenia się stronnictwa po 22 lipca 1944 r.⁴

Działania grupy inicjatywnej odbudowy stronnictwa w wyzwolonym Lublinie miał kontynuować kilkunastoosobowy komitet, którego zadaniem było przygotowanie zebrania restytucyjnego. Informacja o jego istnieniu nie ma żadnego potwierdzenia źródłowego i jak wskazują ustalenia autora, nie wiąże się z przebiegiem procesu restytucji partii⁵.

Z inicjatywą reaktywowania SD wystąpiło również kilku działaczy przedwojennego Stronnictwa Demokratycznego (m. in. Romuald Rudnicki), których w pracach organizacyjnych wsparła znaczna grupa inteligencji lubelskiej i łódzkiej.

Jednym z nie dostrzeganych dotychczas problemów związanych z genezą stronnictwa w Polsce Ludowej jest czas, miejsce i charakter pierwszego zebrania restytuującego Stronnictwo Demokratyczne. Autor odrzuca ogólnie rozpowszechnioną tezę, iż odbyło się ono 18 sierpnia 1944 r. w obecności około 30 osób w Lublinie przy ul. Krakowskie Przedmieście 49⁶ w lokalu na IV piętrze. Tymczasem lokal ten SD otrzymało na swą siedzibę dopiero w październiku. Dostępny materiał źródłowy nie pozwala precyzyjnie ustalić również daty pierwszego zebrania. Wszystkie relacje jego uczestników przesuwają termin zebrania na okres późniejszy (przełom sierpnia i września lub początek września) i zawężają grono uczestników do kilku lub kilkunastu osób. Wskazują przy tym, że miejscem pierwszego zebrania było mieszkanie prywatne. Wszystkie wrześniowe spotkania działaczy SD z udziałem większej liczby osób odbywały się w sali Ubezpieczalni Społecznej przy ul. Hipotecznej 4⁷. Należy więc uznać za najbardziej prawdopodobną wersję Romualda Rudnickiego — ówczesnego sekretarza Zarządu Głównego Stronnictwa Demokratycznego, który twierdzi, iż zebranie restytucyjne odbyło się 22 sierpnia w jego prywatnym mieszkaniu przy ul. 3 Maja 16⁸. Wśród jego uczestników byli zapewne: Wincenty Rzymowski, Antoni Kłossek, Zygmunt Kozłowski, Mieczysław Rogalski, Mieczysław Bień, Bohdan Trejgiell, Jan Wojtyński, Romuald Rudnicki⁹.

⁴ Skład tej grupy nie jest w pełni znany. Najczęściej wymieniano nazwiska: W. Rzymowskiego, J. K. Wendego, L. Chwistka, J. Rabanowskiego. Por. P. S t e f a n s k i: *XX lat walki o demokrację*, maszynopis, s. 5; Centralne Archiwum Historyczne SD w Warszawie (dalej — CAH SD), bez sygn.

⁵ R. D u n i n: *Z dziejów Stronnictwa Demokratycznego na Lubelszczyźnie*. „Zeszyty Historyczno-Polityczne SD” (dalej ZH-P), 1974, z. 10, s. 20. Część członków domniemanego komitetu zjawiła się w Lublinie na początku i w połowie sierpnia. O komitecie nie wzmiankuje żaden materiał wspomnieniowy, w tym relacje niektórych z jego domniemych członków.

⁶ A. R a j e w s k i: *Stronnictwo Demokratyczne w PRL*, Warszawa 1984, s. 19.

⁷ R. R u d n i c k i: *Wspomnienia*, maszynopis, CAH SD, bez sygn., s. 9–10; Notatka o powstaniu Stronnictwa Demokratycznego w Lublinie, s. 1, CAH SD, KW Lublin, sygn. 6; Krótkie kronikarskie notatki o działalności Stronnictwa Demokratycznego od jego powstania w 1944 r., s. 2, maszynopis. Archiwum Wojewódzkiego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego w Lublinie (dalej — AWK SD), bez sygn.; Deklaracja członkowska i życiorys Bohdana Trejgiella, AWK SD, bez sygn.; J. W o j t y Ń s k i: *Wyzwolenie Lublina*. „Tygodnik Demokratyczny” (organ SD w Łodzi) nr 8 z 5 VII 1945.

⁸ R. R u d n i c k i: *op. cit.*, s. 9.

⁹ Na deklaracjach członkowskich z 1944 r.: Bohdana Trejgiella, Mieczysława

25 września 1944 r. ukonstytuował się pierwszy 13-osobowy Zarząd Główny Stronnictwa Demokratycznego (zob. aneks). Prezesem został W. Rzymowski. Czterech członków ZG SD pochodziło z Lublina. Trzech członków władzy naczelnej działało politycznie przed 1939 r. na terenie Łodzi¹⁰. Nie dostrzegany w literaturze fakt dużego udziału miejscowej inteligencji lubelskiej w pierwszych władzach odradzającego się stronnictwa wynikał zapewne z określonych uwarunkowań i trudności organizacyjno-personalnych, jakie przeżywało stronnictwo w pierwszych tygodniach swojego istnienia. Nie sposób bowiem nie zauważyć, iż w pierwszej fazie działalności partii w jej kierownictwie — poza osobą W. Rzymowskiego, kierownika Resortu Kultury PKWN — brakowało eksponowanych działaczy związanych z nowym ośrodkiem władzy lub Stronnictwem Demokratycznym sprzed wojny. W dotychczasowej literaturze dosyć często przenoszono działalność w SD Leona Chajna (p.o. kierownika Resortu Sprawiedliwości) i Jana Karola Wendego (sekretarza Prezydium PKWN, a następnie zastępcę W. Rzymowskiego) z ostatnich dwóch miesięcy 1944 r. na początek sierpnia i września tego roku. Tymczasem działacze ci nie weszli w skład pierwszego ZG SD, a także nie byli wśród grona pierwszych kandydatów stronnictwa do Krajowej Rady Narodowej we wrześniu 1944 r. L. Chajn i J. K. Wende mandaty poselskie zdobyli dopiero w grudniu, gdy ostatecznie został sfinalizowany udział przedstawicieli SD w ówczesnym parlamencie¹¹.

Początkowa absencja we władzach stronnictwa działaczy związanych z kierowniczymi gremiami PKWN nie była zapewne przypadkowa. Wynikała ze złożonej sytuacji politycznej wewnątrz kraju oraz z zadań, jakie kierownictwo państwa stawiało przed stronnictwem w chwili odradzania się jego struktur. Za swą bazę członkowską SD uważało jesienią 1944 r. inteligencję, rzemieślników oraz przedstawicieli drobnego handlu i przemysłu, a więc grupy społeczne, które ze szczególną rezerwą przyjmowały nową rzeczywistość polityczną i społeczną w kraju. Władze dostrzegały też wzmożoną aktywność propagandową politycznego podziemia, które przedstawiało popierające PKWN partie jako „organizacje opanowane przez komunistów”¹². Tymczasem zadaniem stronnictwa było dotarcie do wspomnianych środowisk, przełamanie tradycyjnego sposobu ich myślenia oraz włączenie do pracy na rzecz odradzającego się państwa.

Dokumentem służącym realizacji tych celów, a równocześnie poszerzającym bazę politycznego oddziaływania PKWN była opublikowana 28 września 1944 r. na łamach wychodzącego w Lublinie dziennika „Rzeczpospolita” Deklaracja Stronnictwa Demokratycznego¹³. Był to pierwszy

Bienia i dr. Zygmunta Kozłowskiego widnieje adnotacja: „Założyciel Stronnictwa Demokratycznego”, i pieczęć okrągła ZG SD w Lublinie. O pozostałych osobach wspominają zachowane relacje.

¹⁰ Z Lublina byli: Z. Kozłowski, A. Kłossek, B. Trejgiell, M. Bień i być może S. Teisseyre. Z Łodzi pochodzili: R. Rudnicki, J. Wojtyński, W. Kaczmarek.

¹¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej — AAN), KRN, sygn. 5, k. 35; sygn. 93, k. 38.

¹² AAN, PKWN, sygn. I/73, k. 42, 77—79; sygn. XVI/6, k. 81. Centralne Archiwum KC PZPR (dalej — CA KC PZPR), sygn. 295/IX — 188, k. 4; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej — WAPL), Urząd Wojewódzki (dalej — UWL), sygn. 298, k. 11.

¹³ „Rzeczpospolita” nr 56 z 28 IX 1944. Zob. też M. Nurowski: *Deklaracja Stronnictwa Demokratycznego*, Lublin 1979.

krok do identyfikacji politycznej stronnictwa w warunkach zmian ustrojowych realizowanych przez KRN i PKWN. Prezentowany w Deklaracji program opierał się na gruncie założeń demokracji liberalnej, uzupełnionych tezą, iż urzeczywistnienie demokracji wymaga przeprowadzenia w Polsce głębokich reform ustrojowych, społecznych i gospodarczych. Dokument podkreślał dziejowe znaczenie przyjaźni i współpracy z ZSRR, podnosił problematykę zachodnich i północnych granic Polski, sporo miejsca poświęcił analizie przyczyn i skutków upadku państwa w 1939 r.

Proces restytucji Stronnictwa Demokratycznego obfitował w wiele elementów spontaniczności i improwizacji, jakie uwidoczniły się w działaniach organizacyjnych podejmowanych przez pierwszych członków stronnictwa w Lublinie. Jedną z najbardziej widocznych form uczestnictwa SD w życiu publicznym wyzwolonego miasta stały się odczyty poświęcone aktualnym zagadnieniom politycznym, społecznym i gospodarczym, które wygłaszali przedstawiciele kierowniczego aktywu partii. Część spośród nich była zatrudniona w Resorcie Informacji i Propagandy PKWN, którego współorganizatorem był wiceprzewodniczący ZG SD, wybitny przedwojenny publicysta — Józef Wasowski¹⁴. W działalności propagandowej PKWN wybitną rolę odegrał też były konsul RP w Bukareszcie Mieczysław Rogalski, skarbnik ZG, zawodowo związany z Resortem Spraw Zagranicznych PKWN¹⁵.

Skala i charakter działań propagandowych SD w pierwszych miesiącach jego istnienia były uwarunkowane szczupłością aktywu oraz brakiem możliwości jego finansowania przez partię¹⁶. Dodatkową trudność sprawiał brak własnego organu prasowego (w przeciwieństwie do pozostałych partii politycznych), połączony z niedostrzeganiem istnienia i działalności SD przez ówczesne mass media. Stąd zasięg informacji o stronnictwie był bardzo ograniczony w porównaniu z różnorodnością materiałów informacyjnych odnoszących się do działalności PPR, PPS, SL oraz ich agend¹⁷.

W pierwszych miesiącach istnienia partii powstały również ogniska stronnictwa na terenach nowo wyzwolonych, m. in. w Lubartowie, Zamościu, Stoczku Łukowskim oraz Siedlcach. Był to wynik działań organizacyjnych podjętych przez władze naczelne oraz oddolnych inicjatyw działaczy terenowych¹⁸. ZG SD nawiązywał kontakty z działaczami terenowymi byłych klubów demokratycznych i przedwojennego Stronnictwa Demokratycznego, przebywającymi na ziemiach wyzwolonych. Na tej bazie 11 stycznia 1945 r. został utworzony pierwszy w kraju Tymczasowy

¹⁴ „Rzeczpospolita” nr 57 z 29 IX 1944; nr 64 z 6 X 1944; nr 13 (157) z 14 I 1945; nr 10 (154) z 11 I 1945; nr 12 (156) z 13 I 1945, a także AAN, PKWN, sygn. XVI/3, k. 41.

¹⁵ „Rzeczpospolita” nr 5 z 7 VIII 1944; nr 108 z 21 XI 1944; AAN, PKWN, sygn. XVI/17, k. 20; sygn. I/96, k. 44.

¹⁶ Pismo ZG SD z 3 X 1944 do Resortu Informacji i Propagandy PKWN, AAN, PKWN, sygn. XVI/8, k. 1.

¹⁷ Zob. „Rzeczpospolita” i „Gazeta Lubelska” z tego okresu. Uwidoczniło się to również w programie radiowym, gdzie w skrzynce stronnictw politycznych brak było SD. AAN, PKWN, sygn. XVI/3, k. 19; sygn. I/13, k. 153.

¹⁸ Organizacje SD w Łukowie i Stoczku Łukowskim wydrukowały we własnym zakresie oryginalne pod względem formatu deklaracje i legitymacje członkowskie. AWK SD. Materiały Mieczysława Lutego, bez sygn. Zob. też R. Dunin: *Pierwsze lata SD w Siedlcach*. ZH-P, 1979, z. 20, s. 20; J. Wrona: *Działalność SD w Lubartowie w latach 1944—1950*. W: *Lubartów i ziemia lubartowska*, Lubartów 1983, s. 164.

Zarząd Wojewódzki SD w Rzeszowie. Koło SD powstało również na terenie wyzwolonej części Warszawy — na Pradze¹⁹.

Okres ostatnich trzech miesięcy 1944 r. przyniósł zanikanie działalności konspiracyjnych struktur stronnictwa na terenach okupowanych. Część działaczy przeniknęła do Lublina i nawiązała kontakty z lubelskimi władzami SD. Pierwsze tego typu spotkanie miało miejsce na początku października 1944 r., gdy do Lublina przybyła grupa łączników z Komendy Głównej Polskiej Armii Ludowej (PAL) i Zarządu Głównego Polskiego Stronnictwa Demokratycznego (PSD). Przeprowadziła ona rozmowy z W. Rzymowskim, deklarując gotowość zespolenia się z działającym w Lublinie Stronnictwem Demokratycznym²⁰.

W połowie października do Lublina dotarł także kpt. Andrzej Klimowicz „Zbigniew Rudzki”, wysłannik Powstańczego Porozumienia Demokratycznego i członek Prezydium Stronnictwa Polskiej Demokracji (SPD). Skierował on do przewodniczącego KRN i PKWN pisma zawiadamiające o podporządkowaniu się SPD działającym w Lublinie organom władzy ludowej. W dokumencie tym czytamy m. in.: „[...] oświadczam stosownie do tendencji panujących u członków i władz Stronnictwa, że Stronnictwo nasze, stając do współpracy z innymi partiami stojącymi na gruncie demokracji, a więc Stronnictwem Ludowym, Polską Partią Socjalistyczną i Polską Partią Robotniczą, podporządkowuje się władzy Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i w Krajowej Radzie Narodowej widzi Przedstawicielstwo Narodu Polskiego”²¹. Kpt. Andrzej Klimowicz pozostał w Lublinie, gdzie kierował Wydziałem Młodzieżowym przy ZG SD.

We władzach stronnictwa znalazł się również płk Andrzej Petrykowski „Tarnawa”. Był on komendantem głównym Korpusu Bezpieczeństwa, tj. konspiracyjnej organizacji powstałej w 1943 r. 14 sierpnia 1944 r. Komenda Główna KB wraz ze swymi agendami podporządkowała się Naczelnemu Dowódcy WP gen. broni Michałowi Roli-Żymierskiemu²². Płk Tarnawa został prawdopodobnie jesienią komendantem Lublina z ramienia Wojska Polskiego. Wokół niego zgrupowała się znaczna liczba oficerów byłego KB, których wprowadził do Stronnictwa Demokratycznego²³.

Ważną pozycją w pracach Zarządu Głównego urzędującego w Lublinie było przygotowanie się do objęcia działalnością organizatorską SD ziem zajętych jeszcze przez okupanta. Przed rozpoczęciem wielkiej ofensywy zimowej w styczniu 1945 r. powołano pełnomocników do organizowania agend stronnictwa w poszczególnych województwach i miastach²⁴.

Jesienią 1944 r. został zapoczątkowany ogólny zwrot polityczny, zasygnalizowany w przemówieniu kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego w dn. 4 października na posiedzeniu PKWN w związku z oceną sytuacji wewnętrznej²⁵. Należy sądzić, że te wydarzenia nie pozostały

¹⁹ J. Kosmaczewski: *Restytucja i działalność SD w „Polsce Lubelskiej”*. ZH-P, 1975, z. 11, s. 25.

²⁰ Relacja Henryka Boruckiego „Czarnego”, maszynopis, s. 4. CAH SD, bez sygn.

²¹ AAN, PKWN, sygn. I/43, k. 11—12.

²² „Rzeczpospolita” nr 18 z 20 VIII 1944.

²³ Wg zachowanych deklaracji członkowskich z otoczenia płk. T. Tarnawy w SD znalazło się ośmiu oficerów. On sam wypełnił deklarację stronnictwa w dn. 22 XI 1944, zaś 4 XII 1944 r. został przyjęty. AWK SD, bez sygn.

²⁴ *Stronnictwo Demokratyczne w latach 1937—1965...*, s. 42.

²⁵ AAN, PKWN, prot. posiedzeń, październik 1944, s. 143.

bez wpływu na stosunki międzypartyjne. Formalnym ciałem koordynującym współpracę czterech partii była w tym czasie Centralna Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Demokratycznych w składzie: Roman Zambrowski — KC PPR, Stefan Matuszewski — CKW PPS, Jan Czechowski — NKW SL, Romuald Rudnicki — ZG SD. Zapewne w tym okresie w kierownictwie PPR zapadły decyzje o wprowadzeniu do władz naczelnych SD osób, które gwarantowałyby realizację spójnej linii politycznej czterech partii uczestniczących w PKWN²⁶.

Autor wysuwa hipotezę, iż ta kwestia zdecydowała o przeprowadzeniu w październiku 1944 r. wewnętrznej reorganizacji Zarządu Głównego SD, w wyniku której wiceprzewodniczącym stronnictwa został Jan Karol Wende, zaś stanowisko sekretarza miał objąć Leon Chajn²⁷. Jednakże analiza materiałów wspomnieniowych pozwala wysunąć przypuszczenie, iż wbrew rozpowszechnionej wersji L. Chajn nie sprawował w tzw. lubelskim okresie działalności Stronnictwa Demokratycznego obowiązków sekretarza ZG SD. Funkcję tę nieprzerwanie pełnił od 25 września 1944 r. Romuald Rudnicki, który agendy sekretarza przekazał L. Chajnowi dopiero w marcu 1945 r.²⁸

Przedstawione zmiany personalne nie zakończyły procesu rekonstrukcji władz naczelnych stronnictwa. Istnieją przesłanki wskazujące, iż jesienią 1944 r. w składzie władz naczelnych znaleźli się również inni działacze ze środowiska lubelskiego: mec. Zbigniew Banaszkiewicz, Ignacy Drewnowski, Henryk Krześciński, inż. Tomasz Rowita Ostrowski²⁹. Na marginesie niniejszego artykułu trzeba zauważyć, iż struktura, obsada personalna i funkcjonowanie ZG SD w Lublinie są kolejnymi problemami związanymi z restytucją stronnictwa w Polsce Ludowej, które wymagają dalszych badań i wyjaśnienia.

Wraz z ukonstytuowaniem się władz naczelnych stronnictwa we wrześniu 1944 r. miały powstać okręgowe władze SD³⁰. Teza ta nie została udokumentowana i trzeba do niej podejść sceptycznie. Analiza pierwszego okresu działania stronnictwa w Lublinie nie wykazuje, by istniało rozgraniczenie funkcji między ZG SD a domniemanym Zarządem Okręgowym. Zachowane materiały organizacyjne (deklaracje członkowskie) wskazują, iż istniał wspólny dla całej organizacji SD system prowadzenia ewidencji członków oraz tryb ich przyjmowania. Porządkowanie dokumentacji osobowej i dostosowywanie jej do struktur okręgu (województwa) miało miejsce po wyjeździe władz naczelnych do Warszawy. Potwierdzałoby to tezę o jednolitości władz Stronnictwa Demokratycznego na terenie Lublina w 1944 r.³¹

Formalne wyodrębnienie się władz wojewódzkich SD miało charakter

²⁶ Takim gwarantem był dla PPR Leon Chajn. CA KC PZPR, PPR, KC Sekretariat — Stronnictwo Demokratyczne 1944—1948, sygn. 295/VII — 128, k. 45—46.

²⁷ *Stronnictwo Demokratyczne w latach 1937—1965...*, s. 41.

²⁸ R. Rudnicki: *op. cit.*, s. 16; Krótkie kronikarskie notatki..., s. 2. Sprawozdanie z działalności WK Lublin okręgu lubelskiego za czas od 4 II 1945, s. 1, CAH SD, WK Lublin, sygn. 6; *Stronnictwo Demokratyczne w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów z lat 1944—1949*, cz. 1, Warszawa 1968, s. 49.

²⁹ R. Rudnicki: *op. cit.*, s. 9—10; Notatka o powstaniu..., s. 1.

³⁰ R. Dunin: *Z dziejów...*, s. 20.

³¹ Na podstawie zachowanych deklaracji można określić, iż miało to miejsce w kwietniu 1945 r. AWK SD, bez sygn.

dwustopniowy i nastąpiło w styczniu i lutym 1945 r. 24 stycznia w lokalu stronnictwa przy ul. Krakowskie Przedmieście 49 odbyło się pierwsze walne zebranie członków SD, na którym wybrano Tymczasowy Zarząd Wojewódzki (zob. aneks). Wraz z innymi władzami partii ukonstytuował się on w dn. 4 lutego 1945 r. Prezesem WZ SD został dr Antoni Kłossek, sekretarzem — Bohdan Trejgiell³².

Członkowie stronnictwa byli współtwórcami wielu organizacji społecznych i politycznych, które utrwały i poszerzały wpływy nowej władzy na wyzwolonych obszarach kraju. Józef Wasowski współorganizował Związek Literatów Polskich i wszedł w skład jego tymczasowych władz. Był on także inicjatorem odbudowy i jednocześnie pierwszym prezesem Związku Zawodowego Dziennikarzy RP. Z inicjatywy czołowych działaczy SD utworzono również Związek Polskich Ziemi Zachodnich (późniejszy Polski Związek Zachodni) oraz Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Przewodniczącym pierwszego Zarządu Głównego TPPR był Józef Wasowski, zastępcą przewodniczącego Mieczysław Rogalski, funkcję sekretarza pełnił Jan Karol Wende³³.

Stronnictwo Demokratyczne brało udział we wszystkich większych akcjach politycznych okresu PKWN organizowanych przez cztery współpracujące ze sobą partie polityczne. Uwzględniając ówczesną bazę członkowską oddziaływanie polityczne SD skupiało się w ośrodkach miejskich, przy czym najwyraźniej uwidaczniało się w Lublinie, który pełnił rolę tymczasowej stolicy kraju. Szczególnie aktywne uczestnictwo członków stronnictwa można odnotować w akcji na rzecz ochotniczego zaciągu do korpusu oficerskiego Wojska Polskiego. W swym oddziaływaniu propagandowym działacze SD uwzględniali złożoność sytuacji politycznej, jaka panowała na wyzwolonych obszarach Polski. Symptomatyczne było tu wystąpienie dr. Antoniego Kłoska, który przemawiając wobec 350-osobowego audytorium na wiecu w kinie „Rialto” w dn. 29 listopada 1944 r., nawiązywał do martyrologii narodu polskiego w okresie okupacji niemieckiej, roli armii w dziejach Polski oraz wynikającego z historii przywiązania narodu do munduru żołnierza Wojska Polskiego. Następnie stwierdził: „Niektórzy nie chcą złamać przysięgi złożonej na wierność rządowi londyńskiemu. Przysięgę składa się na wierność Ojczyźnie — Polsce, a nie poszczególnym rządóm”³⁴.

Ogólny rozwój wydarzeń w kraju i na arenie międzynarodowej sprawił, iż na przełomie listopada i grudnia różne środowiska polityczne i społeczne wysuwały postulaty przekształcenia PKWN w Rząd Tymczasowy. Zarząd Główny SD w dn. 4 grudnia 1944 r. uchwalił w tej sprawie specjalną rezolucję, zaś prezes stronnictwa Wincenty Rzymowski, kontynuując przedstawianie na łamach „Rzeczpospolitej” stanowiska przedstawicieli poszczególnych partii politycznych, wystosował do redakcji list, w którym pisał m. in.: „PKWN jest pierwszą władzą demokratyczną, która podjąwszy odpowiedzialność za naród, obok przeświadczenia o słusz-

³² „Rzeczpospolita” z 30 I 1945, nr 29 (173) oraz Sprawozdanie WK Lublin okręgu lubelskiego za czas od 4 II 1945, s. 1—2. Jak wskazują ustalenia autora, dokument ten był sprawozdaniem Prezydium WK Lublin na I Wojewódzki Zjazd Delegatów, który odbył się 16—17 VI 1946.

³³ „Rzeczpospolita” nr 111 z 24 X 1944.

³⁴ AAN, PKWN, sygn. XVI/10, k. 178.

ności swej polityki posiada jednocześnie wolę i moc jej wcielania w życie [...]. I tą zasługą urasta on do roli i odpowiedzialności Rządu Tymczasowego”³⁵.

Do bliższego poznania działalności stronnictwa w pierwszym okresie jego istnienia interesujące byłoby określenie jego rozwoju organizacyjnego i bazy członkowskiej. Taką próbę podjął autor w odniesieniu do członków partii na terenie Lublina w okresie od powstania SD do lutego 1945 r. Odpowiadałoby to przybliżonemu okresowi funkcjonowania w Lublinie Zarządu Głównego stronnictwa i jego agend.

Materiałem źródłowym umożliwiającym przeprowadzenie analizy tego zagadnienia jest 50 zachowanych deklaracji członkowskich z okresu września 1944—23 lutego 1945 r. Wypełnili je członkowie stronnictwa na stałe zamieszkali w Lublinie lub przebywający tu czasowo w związku ze stołecznym charakterem miasta. Nie zachowały się deklaracje grup członkowskich SD z terenu województwa lubelskiego. Członkowie ci swą formalną przynależność do stronnictwa regulowali dopiero wiosną 1945 r.³⁶

Pierwsze egzemplarze deklaracji członkowskich powstały w drukarni „Popularna” w Lublinie przy ul. Żmigród 1, najprawdopodobniej na początku września 1944 r. Miały one format druku A-4, zawierały 7 rubryk, które wypełniał kandydat; jedna z nich dotyczyła przeszłości okupacyjnej. Deklaracje te w odróżnieniu od późniejszych, pochodzących z lutego 1945 r., miały umieszczony na dole nadruk „Lublin”.

Analiza deklaracji z omawianego okresu pozwala stwierdzić, iż w 1944 r. wydano w Lublinie 60 legitymacji członkowskich Stronnictwa Demokratycznego. Pomijając aspekt formalny przynależności do SD, związany z przyjęciem przez ZG SD i otrzymaniem legitymacji, można liczbę członków stronnictwa szacować nieco wyżej, tj. do około 70 osób, przy uwzględnieniu wydłużonego niekiedy terminu rozpatrywania lub nadsyłania wypełnionych deklaracji³⁷. W styczniu 1945 r. w szereg stronnictwa wstąpiło około 50 nowych członków, zaś w lutym — 40 osób. Oznacza to, iż od drugiej połowy sierpnia 1944 r. do 23 lutego 1945 r. formalnymi członkami Stronnictwa Demokratycznego zostało około 150 osób, spośród których 90 wstąpiło do SD w styczniu—lutym 1945 r.³⁸ W następnych miesiącach dynamika wzrostu szeregów członkowskich SD na terenie Lublina uległa gwałtownemu załamaniu. Jak wynika z zachowanych deklaracji, w omawianym okresie dużą rolę w akcji rekrutacyjnej nowych członków odgrywali przedstawiciele ZG SD, którzy przeważali wśród osób wprowadzających kandydatów do stronnictwa.

Próba opisanie ówczesnej bazy partyjnej SD na terenie miasta napotyka duże trudności, związane z brakiem informacji o pierwszych członkach partii. Autor zdołał uzyskać dane odnoszące się do około 50% przybliżonego stanu członkowskiego SD w Lublinie i na ich podstawie starał się ustalić strukturę zawodową, wykształcenie, wiek i płeć oraz przeszłość okupacyjną członków SD (tab. 1—4). Istnieje więc problem stopnia reprezentatywności badanej grupy względem całego stanu osobo-

³⁵ „Rzeczpospolita” nr 125 z 9 XII 1944.

³⁶ AWK SD, bez sygn.

³⁷ Przykładem była deklaracja członkowska Jerzego Prentkiego, wypełniona 26 XII 1944 r., a rozpatrywana po 3 I 1945 r. AWK SD, bez sygn.

³⁸ Wynika to z analizy kolejnych numerów wydanych legitymacji, które umieszczano na deklaracjach.

Tab. 1. Skład społeczno-zawodowy członków SD w Lublinie w okresie od drugiej połowy sierpnia 1944 do 23 lutego 1945 r.

Zawód	1944	1945	Ogółem	%
Lekarze i felczerzy	2	1	3	3,75
Prawnicy	4	1 ^a	5	6,25
Dziennikarze	2	2	4	5,00
Literaci	4	1	5	6,25
Aktorzy	—	1	1	1,25
Pracownicy naukowci	1	—	1	1,25
Oficerowie	6	6	12	15,00
Inżynierowie i technicy	2 ^b	2 ^c	4	5,00
Urzędnicy	11	18	29	36,25
Kupcy	3	2	5	6,25
Robotnicy	—	4	4	5,00
Brak informacji	2	5	7 ^d	8,75
Razem	37	43	80	100,00

a 1 prawnik (sędzia wojskowy) umieszczony w grupie oficerów.

b 1 inżynier umieszczony w grupie oficerów.

c 2 inżynierów umieszczono w grupie oficerów.

d Dotyczy Stanisława Telsseyre, Henryka Cytawy, Aleksandra Marcinkiewicza, Stefana Rzezaka, Wojciecha Zwolińskiego, Jana Zawiszy i Teofila Domaszewskiego.

Z r ó d ł o: 50 deklaracji czł. SD z okresu wrzesień 1944—luty 1945 r. AWK SD, bez sygn. Lista członków, którzy wstąpili do stronnictwa w latach 1944—1945. CAH SD, WK Lublin, sygn. 7. Krótkie kronikarskie notatki o działalności Stronnictwa Demokratycznego od chwili jego powstania w 1944 r. AWK SD, bez sygn. Romuald Rudnicki, wspomnienia, maszynopis. CAH SD, bez sygn. „Rzeczpospolita” z 27.09.1944 r., nr 55, *Stronnictwo Demokratyczne w Polsce Ludowej*, cz. 3: *Udział Stronnictwa w pracach parlamentu PRL w latach 1944—1968*. Warszawa 1969, s. 38—39, 70—71, 109, 113, 115, 134, 136—137.

wego partii na terenie miasta. Przeprowadzenie przynajmniej częściowej analizy ówczesnej bazy partyjnej stronnictwa wydaje się konieczne dla uzyskania pełniejszego obrazu restytucji Stronnictwa Demokratycznego w Lublinie.

W tab. 1 zwraca uwagę stosunkowo duża grupa oficerów wśród pierwszych członków SD. Istnieją przesłanki do stwierdzenia, iż liczebność tej grupy była większa. Fakt ten należy wiązać z poparciem udzielonym przez część politycznych i wojskowych struktur podziemnego Stronnictwa Demokratycznego Krajowej Radzie Narodowej i Polskiemu Komitetowi Wyzwolenia Narodowego. Dominującą grupą uchwyconą przez autora byli oficerowie byłego Korpusu Bezpieczeństwa. Udział kadry oficerskiej w początkowej działalności stronnictwa jest kolejnym nie znanym szerszej przyczynkiem do jego powojennych dziejów. Szczególnie interesujące byłoby zrekonstruowanie dalszych losów członków omawianej grupy.

Jak wynika z tab. 1, w badanej zbiorowości, a zapewne także wśród ogółu członków Stronnictwa Demokratycznego dominowali urzędnicy. Ich procentowy udział wśród nowo wstępujących do SD wzrósł z 29,12% w 1944 do 41,86% w pierwszych dwóch miesiącach 1945 r. W badanej grupie w 1944 r. przeważali pracownicy urzędów państwowych i samorządowych, zaś wśród 18 przyjętych w styczniu i lutym 1945 r. dominowali pracownicy spółdzielczości („Społem”) i prowadzący biurowość firm prywatnych.

Tab. 2. Wykształcenie grupy członków SD w Lublinie w okresie od drugiej połowy sierpnia 1944 do 23 lutego 1945 r.

Wykształcenie	1944	1945	Ogółem	%
Podstawowe	—	4 ^a	4	5,00
Niepełne średnie i średnie	8	21 ^b	29	36,25
Niepełne wyższe i wyższe	25 ^c	10	35	43,75
Brak danych	4	8	12	15,00
Razem	37	43	80	100,00

a Kryterium stanowiły zawody robotnicze.

b Informacje opierano głównie na charakterze pracy wykonywanej przed 1939 r. oraz podawanym w deklaracjach zawodzie.

c Dominowała zdecydowanie grupa z wykształceniem wyższym (23 osoby).

Z r ó d ł o: zob. tab. 1.

Tab. 2 uwidacznia wyraźną zmianę w proporcjach wykształcenia niepełnego wyższego i wyższego wśród nowych członków stronnictwa między pierwszym okresem działalności a 1945 r. Tendencja ta wypływa m. in. z faktu, iż w 1944 r. zdecydowana większość członków założycieli legitymowała się wykształceniem wyższym, zaś analiza dwóch pierwszych miesięcy 1945 r. opierała się na zachowanych deklaracjach, gdzie wykazywano przeważnie wykształcenie średnie. Niemniej można przypuszczać, iż wzrost liczby członków z tym wykształceniem odzwierciedlał panującą wówczas tendencję. Przedstawione w tabeli proporcje odnosiły się przypuszczalnie do całej zbiorowości Stronnictwa Demokratycznego w badanym okresie.

Tab. 3. Struktura wieku grupy członków SD w Lublinie w okresie od drugiej połowy sierpnia 1944 do 23 lutego 1945 r.

Wiek	1944	1945	Ogółem	%
Do 25 lat	1	2	3	3,75
26—35 lat	4	8	12	15,00
36—50 lat	15	16	31	38,75
Ponad 50 lat	8	9	17	21,25
Brak informacji	9	8	17 ^a	21,25
Razem	37 ^b		80 ^d	100,00

a Istnieją przesłanki, iż większość tych osób była w trzeciej grupie wiekowej.

b Nie występują kobiety.

c W tym 7 kobiet.

d Rozpiętość wieku w badanej zbiorowości: 24 lata (1 osoba), 73 lata (2 osoby).

Z r ó d ł o: zob. tab. 1.

W tab. 3 uwagę zwraca nikły udział w szeregach stronnictwa ludzi młodych. Świadczyłyby to, iż działalność wspomnianego Wydziału Młodzieżowego była nastawiona głównie na realizację perspektywicznych celów partii (Związek Młodzieży Demokratycznej) i nie przyniosła w 1944 r. doraźnych efektów w rekrutacji do SD ludzi młodych. Zakładając reprezentatywność danych z tabeli dla całej zbiorowości można przyjąć, iż w tzw. lubelskim okresie stronnictwa dominowała w nim grupa członków w przedziale wieku 36—50 lat. Byli to w zdecydowanej większości mężczyźni. W badanej zbiorowości kobiety stanowiły jedynie 8,75% ogółu członków.

Tab. 4. Działalność wojskowa i polityczna w okresie okupacji grupy członków SD w Lublinie, którzy wstąpili do stronnictwa w okresie od drugiej połowy sierpnia 1944 do 23 lutego 1945 r.

Przynależność organizacyjna	1944	1945	Ogółem	%
SD „Prostokąt”, SPD, Ruch Młodej Demokracji, Korpus Bezpieczeństwa	6	8	14	17,50
Armia Krajowa	2	2	4	5,00
Związek Patriotów Polskich	5	—	5	6,25
Tajne nauczanie	2	1	3	3,75
Inne ^a	3	2	5	6,25
Brak działalności ^b	10	23	33	41,25
Brak danych	9	7	16	20,00
Razem	37	43	80	100,00

^a Ukrywanie się, pomoc Żydom.

^b Dotyczy wyraźnego stwierdzenia o braku działalności (ankiety, zyciorysy, deklaracje członkowskie).

Źródło: zob. tab. 1.

W tab. 4 zawarte są informacje dotyczące okupacyjnej przeszłości badanej zbiorowości. Uwagę zwraca fakt, że wśród pierwszych członków Stronnictwa Demokratycznego w Lublinie zdecydowaną przewagę zyskały osoby deklarujące brak zaangażowania w działalność podziemną. Można przypuszczać, że nie odpowiadało to stanowi faktycznemu. Przy wypełnianiu deklaracji członkowskiej większość kandydatów nie ujawniała bowiem prawdziwych danych dotyczących działalności konspiracyjnej, mając na względzie ogólną atmosferę polityczną jesieni 1944 r. (wzmoczone represje Resortu Bezpieczeństwa PKWN wobec członków byłych organizacji podziemnych z okresu okupacji, związanych z obozem londyńskim) ³⁹.

Zasygnalizowane w niniejszym artykule problemy odnoszą się do okresu, w którym na wyzwolonym terytorium państwa polskiego formował się pierwszy aktyw centralny i terenowy Stronnictwa Demokratycznego. W Lublinie powstał pierwszy program polityczny, którym była opublikowana 28 września 1944 r. Deklaracja Zarządu Głównego Stronnictwa Demokratycznego. Tutaj też opracowano i przedstawiono zasadniczy dla procesu restytucji partii dokument, jakim był Statut Stronnictwa Demokratycznego. Lubelski okres odbudowy i działalności SD to również wypracowanie koncepcji i platformy zjednoczenia różnych odłamów stronnictwa z okresu okupacji, opartych na uznaniu realiów społecznych i politycznych sformułowanych w Manifeście PKWN i wprowadzanych w życie po 22 lipca 1944 r. Wydaje się, że doświadczenia polityczne i organizacyjne wynikłe z pierwszych siedmiu miesięcy istnienia SD w Polsce Ludowej miały większy wpływ na powojenne dzieje partii, niż wskazuje na to dotychczasowa literatura ⁴⁰. Dla uzyskania pełniejszego obrazu dzia-

³⁹ Przykładem asekuracji była deklaracja dr R. Fleszarowej, w której wypełniająca ją kandydatka nie zaznaczyła swej działalności w SD „Prostokąt”. O polityce władz zob. AAN, PKWN, sygn. I/72, k. 16—17; sygn. I/73, k. 42; sygn. XVI/6, k. 81; sygn. XVI/10, k. 81, a także AAN, KRN, sygn. 227, k. 18.

⁴⁰ A. R a j e w s k i: *op. cit.*, s. 18—20.

jalności SD niezbędne jest prowadzenie dalszych badań uwzględniających różne elementy złożonej rzeczywistości politycznej tego okresu⁴¹.

A N E K S

ZARZĄD GŁÓWNY STRONNICTWA DEMOKRATYCZNEGO (25 IX 1944)

Przewodniczący — Wincenty Rzymowski

Wiceprzewodniczący — Józef Wasowski

Sekretarz — Romuald Rudnicki

Skarbnik — Mieczysław Rogalski

Członkowie: Mieczysław Bień, Henryk Cytawa, Wacław Kaczmarek, Zygmunt Kozłowski, Antoni Kłossek, Stanisław Teisseyre, Bohdan Trejgiell, Józef Skwarek, Jan Wojtyński

Z r ó d ł o: „Rzeczpospolita” z 27 IX 1944, nr 55.

Wincenty Rzymowski (1883—1950). Pisarz i publicysta. Założyciel klubów demokratycznych i Stronnictwa Demokratycznego w latach 1937—1939. Od września 1944 do III Kongresu SD w 1949 r. przewodniczył ZG SD, a później CK SD. W PKWN pełnił funkcję kierownika Resortu Kultury i Sztuki, w Rządzie Tymczasowym i Rządzie Jedności Narodowej — ministra spraw zagranicznych, a w 1947 r. objął stanowisko ministra bez teki.

Józef Wasowski (1885—1947). Dziennikarz i publicysta, dyrektor departamentu Resortu Informacji i Propagandy PKWN, a następnie Ministerstwa Informacji i Propagandy. Był naczelnym redaktorem „Kurier Codzienny” i wiceprezesem Rady Naczelnej SD.

Romuald Rudnicki. Urzędnik samorządowy z Łodzi. Od 1937 r. działacz Klubu Demokratycznego i Stronnictwa Demokratycznego w Łodzi. W 1944 r. pracownik Resortu Informacji i Propagandy. Członek naczelnych władz

stronnictwa w latach 1944—1946. W 1947 r. wystąpił z SD.

Mieczysław Rogalski (1889—1952). Dyplomata, były konsul RP w Bukareszcie, Kwidzynie i Ełku. Po wyzwoleniu dyrektor Departamentu Konsularnego MSZ, a następnie poseł nadzwyczajny i pełnomocny w Norwegii. Od 1947 r. przeniesiony w stan spoczynku.

Mieczysław Bień (ur. 1907). Urzędnik sądowy z Lublina. Od 1927 r. pracownik Sądu Okręgowego w Lublinie, w latach 1945—1946 ławnik Specjalnego Sądu Karnego. Od 1950 r. pracownik instytucji spółdzielczych.

Henryk Cytawa — brak danych.

Wacław Kaczmarek. Urzędnik państwowy z Łodzi. W 1944 r. pracownik PKWN. W latach 1945—1948 członek wojewódzkich władz stronnictwa z Łodzi.

Zygmunt Kozłowski (1893—1945). Lekarz z Lublina. Od października 1944 r. członek Prezydium MRN z ramienia SD, wiceprezes Zarządu Okręgowego SD w Lublinie. Zmarł w listopadzie 1945 r.

Antoni Kłossek (189—1951). Lekarz z Lublina. Członek Krajowej Rady Narodowej w latach 1944 (grudzień)—1947. Prezes Zarządu Okręgowego (Wojewódzkiego) w Lublinie w latach 1945—1947 i członek władz naczelnych SD. W 1948 r. wykluczony przez CK SD z partii pod zarzutem prowadzenia w stronnictwie działalności opozycyjnej.

Stanisław Teisseyre. Artysta malarz. W 1944 r. scenograf Teatru WP. W la-

⁴¹ Interesujące postulaty badawcze zawarte są w cyklu artykułów zamieszczonych w „Studiach nad Demokracją”, 1983, nr 7.

tach 1945—1946 profesor i rektor PWSSP w Łodzi.

Bohdan Trejgiell (1899—1948). Handlowiec z Lublina. Sekretarz Wojewódzkiego Zarządu SD w Lublinie w latach 1945—1946, następnie członek władz wojewódzkich.

Józef Skwarek. Pracownik PKWN, następnie współorganizator Stronnictwa Demokratycznego na Wybrzeżu Gdańskim oraz długoletni działacz i pracownik stronnictwa w Gdańsku. W latach 1944—1946 członek naczelnych władz SD. Zmarł w 1981 r.

Jan Wojtyński. Dziennikarz. Przed wojną urzędnik prasowy Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi. W 1944 r. pracownik Resortu Informacji i Propagandy PKWN. Członek naczelnych władz SD w latach 1944—1945.

**I WOJEWÓDZKI ZARZĄD
STRONNICTWA DEMOKRATYCZNEGO
W LUBLINIE (24.01.1945)**

Dr Antoni Kłossek, dr Zygmunt Kozłowski, inż. Tomasz Rowita Ostrowski, mec. Stanisław Estreich, Kazimierz Kędziński, Bohdan Trejgiell, Ignacy

Drewnowski, Władysław Drewnowski, Feliks Widelski, Henryk Krzesiński, Leszek Zdebich.

Z r ó d ł o: „Rzeczpospolita” z 30 I 1945, nr 29 (170).

**I WOJEWÓDZKIE WŁADZE
STRONNICTWA DEMOKRATYCZNEGO
W LUBLINIE (4.02.1945)**

Wojewódzki Zarząd Stronnictwa Demokratycznego w Lublinie:

Prezes — dr Antoni Kłossek

Wiceprezes — inż. Tomasz Rowita Ostrowski

Wiceprezes — mjr Leszek Zdebich

Sekretarz — Bohdan Trejgiell

Skarbnik — Kazimierz Kędziński

Członkowie Zarządu: Mieczysław Bień, Feliks Widelski, Karol Karasiński*.

Sąd Partyjny: Stanisław Estreich, Henryk Krzesiński, Władysław Drewnowski.

Komisja Rewizyjna: Aleksander Cudny, Zygmunt Kozłowski, Ignacy Drewnowski.

Z r ó d ł o: Sprawozdanie z działalności Komitetu Wojewódzkiego Okręgu Lubelskiego za czas od 4 II 1945 do 16 VI 1946. CAH SD, KW Lublin, syg. 6.

* — w dokumencie nazwisko przekreślono.